

منتخب

تجزیة الامصار و تزجیة الاعصار

جلد نخست

تصحیح متن و فرمودی لغات و ترکیبات و تعبیرات

به انضمام

ترجمه‌ی عبارات و اشارات عربی

به اتمام

مهر داد دبستانی (درگاهی)

سرشناسه: وصال الحضره، عبدالله بن فضل الله، ۷۳۰-۴۶۶۳ق.

عنوان قراردادی: تاریخ وصال، برگزیده

عنوان و نام پدیدآور: منتخب تجزیه الامصار و تزجیه الاعصار / مؤلف مهرداد دبستانی

مشخصات نشر: کرمان: خدمات فرهنگی کرمان، ۱۳۹۸ -

مشخصات ظاهری: ج.

شابک: ۹۷۸۰۱-۲۸۵-۶۰۰-۲۶۱-۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

مندرجات: ج. ۱. تصحیح متن و فرهنگ لغات و ترکیبات و تعبیرات، به اضمام ترجمه‌ی عبارات و اشعار عربی -

موضوع: نثر فارسی -- قرن ۸ق.

موضوع: Persian prose literature ۱۴th century

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۸ق.

موضوع: Persian poetry ۱۴th century

موضوع: شعر عربی -- قرن ۸ق.

موضوع: Arab poetry ۱۴th century

موضوع: ایران -- تاریخ -- سده ۶۱۶ - ۷۵۶ق.

موضوع: Iran -- History -- ۱۲۱۹ - ۱۳۵۵ Mongol and Khanids

موضوع: ایران -- تاریخ -- ائمه کون فارس ۶۰۰-۵۴۳ق.

موضوع: Iran -- History -- ۱۱۴۸ - ۱۲۸۳ Atabakan of Fars

شناسه افزوده: دبستانی، مهرداد، ۱۳۲۲ -

رده بندی کنگره DSR ۹۵۲

رده بندی دیویی: ۶۲/۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۵۱۹۹۳

## انتشارات خدمات فرهنگی کرمان

کرمان: خیابان شریعتی، جنب کتابفروشی فرهنگ

تلفن: ۰۳۴-۳۲۲۲۰۶۸۰ دورنگار: ۰۳۴-۳۲۲۲۴۶۰۸

## منتخب تجزیه الامصار و تزجیه الاعصار

مؤلف: مهرداد دبستانی

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ تومان

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۹۸

چاپ و صحافی: فرهنگ

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۸۵-۲۶۱-۸

حق چاپ محفوظ است.

## فهرست مطالب

|    |                                                                         |
|----|-------------------------------------------------------------------------|
| ۱۱ | مقدمه .....                                                             |
|    | ارزش تاریخی تجزیه الامصار و تزجیه الاعصار از دیدگاه شادروان عباس اقبال  |
| ۱۷ | آشتیانی .....                                                           |
| ۱۸ | ارزش ادبی تجزیه الامصار و تزجیه الاعصار از دیدگاه ملک الشعرا بهار ..... |
| ۱۹ | مختصری در معرفی مصنف کتاب .....                                         |
| ۲۱ | مناقب عظام ملک - رفی و برادرش شمس الدین محمد .....                      |
| ۲۲ | وصف تاریخ جهانگشاہ جونی .....                                           |
| ۲۵ | ستایش غازان خان .....                                                   |
| ۲۷ | آغاز شرح تاریخ .....                                                    |
| ۳۰ | شکوه از بی عنایتی روزگار نسبت به اهل ایران .....                        |
| ۳۶ | وفات منکوقاآن .....                                                     |
| ۳۷ | جانشینی آریغ بوکا .....                                                 |
| ۳۹ | حکومت آغوبیر المالیغ و عصیان وی .....                                   |
| ۴۰ | عصیان آغو و استقلال وی از آریغ .....                                    |
| ۴۳ | نزاع آریغ و آغو .....                                                   |
| ۴۵ | مراجعت آغوبه نبرد با آریغ .....                                         |
| ۴۶ | شکست و فرار آریغ .....                                                  |
| ۴۸ | جلوس آغوبیر .....                                                       |

|    |                                                        |
|----|--------------------------------------------------------|
| ۵۲ | جلوس قُبلَا قَاآن                                      |
| ۵۵ | شیوه‌ی جهان‌داری قویلا‌ی قَاآن                         |
| ۵۹ | حکایت عدالت قویلا‌ی قَاآن                              |
| ۶۱ | فتح بلاد چین                                           |
| ۶۲ | حُسن اتفاق                                             |
| ۶۳ | نخ‌قالبه‌ی سینافور                                     |
| ۶۵ | وصف مالت پرمین                                         |
| ۶۹ | فتح جزیره‌ی موآجاوم                                    |
| ۷۲ | ولیعهد ساختن پسر س حکیم                                |
| ۷۴ | مرگ قویلا‌ی قَاآن                                      |
| ۷۴ | جلوس تیمور قَاآن                                       |
| ۷۶ | وصف بغداد                                              |
| ۷۹ | وصف موقعیت مستعصم و چگونگی زندگی او در دار خلافت       |
| ۸۳ | علت رنجش ابن‌العلقمی و خیانت وی                        |
| ۸۴ | نامه‌ی ابن‌العلقمی به تاج‌الدین                        |
| ۸۶ | فتح قلاع الموت به دست هلاکوخان                         |
| ۸۷ | رهای‌ی خواجه نصیر طوسی از حبس صباحیان                  |
| ۸۹ | مکاتبه ابن‌العلقمی با هلاکوخان و تحریض او به فتح بغداد |
| ۹۱ | رای زدن هلاکوبا خواجه نصیر الدین در حمله به بغداد      |

- سبب استیصال بنی عباس ..... ۹۲
- غفلت خلیفه و نشنیدن قول ناصحان ..... ۹۴
- حیلۀ ابن العلقمی در بی اثر کردن رای ناصحان ..... ۹۷
- هجوم لشکر مغول و اشتعال آتش جنگ ..... ۹۸
- جنگ لشکر مغول با قوای مستعصم ..... ۱۰۳
- اظهارات اهل حله به هلاکوخان ..... ۱۰۶
- خیانت زریر در پیشنهاد تسلیم شدن مستعصم به هلاکو ..... ۱۰۷
- بازداشت مستعصم و غارت بغداد و کشتار اهل آن ..... ۱۱۱
- غارت اموال خلیفه و دست درازن به حرم وی ..... ۱۱۳
- تاراج و فروش نفایس بغداد در سایر نواحی ..... ۱۱۴
- نهادن زر به جای غذا پیش روی خلیفه ..... ۱۱۶
- قتل خلیفه و پایان یافتن امر خلافت ..... ۱۱۸
- بازگشت نتیجه ی شوم خیانت ابن العلقمی به خودوی ..... ۱۱۹
- حکایت خواب ابن عمران و حکومت یافتن وی ..... ۱۲۰
- استخفاف ابن العلقمی و مرگ وی ..... ۱۲۳
- نوازش صفی الدین عبدالمؤمن ..... ۱۲۶
- صورت فتحنامه که به شامات نوشته شد ..... ۱۲۷
- پایخ هلاکواز حلب ..... ۱۲۸
- حمله مغول به سرکردگی کیدبوقابه شام ..... ۱۲۹

- ۱۳۴ ..... مهاجرت اکثر اهل شام به مصر  
 ۱۳۶ ..... شکست لشکر مغول از سپاه مصر  
 ۱۴۰ ..... ذکر استخلاص میردین  
 ۱۴۲ ..... موجبات وحشت میان هولاکو خان و برکه اغول  
 ۱۴۷ ..... ذکر رصد مراغه  
 ۱۵۰ ..... ذکر جلوس خان عادل آباقا  
 ۱۵۷ ..... وصف شمس الدین محمد جوینی صاحب دیوان  
 ۱۶۵ ..... حکومت علاء الدین علاءالملک جوینی بر بغداد  
 ۱۶۶ ..... انتقال شاخه‌ای از آب نرات به نجف  
 ۱۶۸ ..... ذکر بهاء الدین و خواجه هارون  
 ۱۷۰ ..... تمایل خواجه بهاء الدین به مجالس محاوره و ادب  
 ۱۸۲ ..... بیماری و وفات خواجه بهاء الدین  
 ۱۸۴ ..... ذکر شاهزاده قید و و تاختن بُراق حاجب بریلاد شرقی  
 ۱۸۷ ..... جنگ قید و بُراق  
 ۱۹۱ ..... صلح قید و بُراق  
 ۱۹۲ ..... بازگشت بُراق به بخارا  
 ۱۹۳ ..... برخورد موهن مسعودیگ با صاحب دیوان  
 ۱۹۶ ..... موافقت قید و در ارسال لشکر به مدد بُراق  
 ۱۹۷ ..... آمدن بُراق به خراسان

|     |                                                         |
|-----|---------------------------------------------------------|
| ۲۰۴ | مقابله‌ی آباقاخان با بُراق .....                        |
| ۲۱۰ | هزیمت بُراق .....                                       |
| ۲۱۲ | پایان کار بُراق .....                                   |
| ۲۱۵ | تخریب خجند تا بخارا و تعذیب اهل آن دیار .....           |
| ۲۱۷ | یورش و تخریب ماوراءالنَّهر .....                        |
| ۲۲۱ | وصف بخارا از زمان آبادی .....                           |
| ۲۲۲ | حکایت امیر نصر بن احمد سامانی .....                     |
| ۲۲۳ | توشل به رودکی در بابا کیچتن امیر نصر به سوی بخارا ..... |
| ۲۲۵ | ذکر ملک شمس الدین - محمد کُرت .....                     |
| ۲۲۹ | نامه شمس الدین صاحب دیوان به محمد کُرت .....            |
| ۲۳۱ | جواب شمس الدین محمد کُرت به صاحب دیوان .....            |
| ۲۳۳ | پیوستن محمد کُرت به بندگی آباقاخان .....                |
| ۲۳۳ | ذکر سلاطین مصر بر حسب این مقال .....                    |
| ۲۳۴ | فرمانروایان مصر و شام .....                             |
| ۲۳۶ | سلطنت ملک صالح بر مصر .....                             |
| ۲۳۷ | خروج بندق دار بر ترتر کمان .....                        |
| ۲۳۸ | فایق آمدن بندقدار بر مملکت مصر .....                    |
| ۲۴۱ | فرار پروانه و شکستن پیمان خود با بندقدار .....          |
| ۲۴۱ | توجه آباخان به روم و قتل پروانه .....                   |

- ۲۴۳ ..... حرکت بندقدار به سمت قلعه بیره
- ۲۴۶ ..... وفات بندقدار پس از پانزده سال سلطنت مصر
- ۲۴۶ ..... جانشینی ملک سعید پس از وفات بندقدار
- ۲۴۷ ..... سلطنت سیف الدین قلاوون بر مصر
- ۲۴۸ ..... شکست لشکر مغول
- ۲۵۱ ..... احراق مسجد الملک
- ۲۵۷ ..... بازخواست اسرار از صاحب
- ۲۵۸ ..... پاسخ صاحب به خواننده در سلطان
- ۲۶۱ ..... ادامه ی سعایت و تحلیف محمد الملک
- ۲۶۲ ..... تحقیر صاحب در حضور پادشاه
- ۲۶۴ ..... ورود صاحب علاء الدین عظامت حینی باهدایا
- ۲۶۵ ..... سعایت مجد الملک در خصوص علاء الدین
- ۲۶۷ ..... برائت صاحب علاء الدین و ابقای او در منصب حکومت
- ۲۶۸ ..... حمله ی الفی پادشاه مصر
- ۲۷۰ ..... بازداشت علاء الدین توقیف اموال وی
- ۲۷۳ ..... تلاش صاب شمس الدین در استخلاص برادرش علاء الدین
- ۲۸۰ ..... استمرار کینه توزی و تخلیط اعداء
- ۲۸۲ ..... شرح ماجرا
- ۲۸۸ ..... مرگ آباخان و رهایی صاحب علاء الدین

- جلوس سلطان احمد بر تخت مملکت ..... ۲۹۰
- رهايي صاحب علاء الدين و گرفتاري مجد الدين ..... ۲۹۴
- فرجام کار مجد الدين و قتل وی ..... ۲۹۶
- برقرار ماندن شمس الدين محمد جوینی در منصب صاحب دیوانی ..... ۳۰۱
- تعهد صاحب شمس الدين در اداره امور آش ..... ۳۰۳
- سبب کدورت خاخرميان صاحب شمس الدين و فخر الدين ايداجی ..... ۳۰۳
- وصف خواجه فخر الدين ايداجی ..... ۳۰۴
- رأی اتحاد با پادشاه مصر به اشارت صاحب شمس الدين ..... ۳۱۱
- مخالفت شاهزاده ارغون با اتحاد دو کشور ..... ۳۱۲
- وفات صاحب علاء الدين عثمان ملك جوینی ..... ۳۱۶
- تلاش شاهزاده ارغون در تصرف املاك ايداجی ..... ۳۱۸
- همت گماشتن شاهزاده ارغون در تحصیل مال ..... ۳۲۰
- ذکر حادثه قنغراتای و فاتحه مکيدت او سلطان را ..... ۳۲۸
- محاربه شاهزاده ارغون با سلطان ..... ۳۳۴
- شکست و فرار ارغون ..... ۳۴۰
- ظلم و تعدی لشکر سلطان در آبادیها در طول مسیر ..... ۳۴۳
- درماندگی ارغون و تسلیم شدن وی ..... ۳۴۶
- اطلاق ارغون از قید سلطان احمد ..... ۳۵۲
- فرار ارغون و قتل یاران سلطان ..... ۳۵۳

|                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------|-----|
| فرار سلطان احمد وانكساروی .....                                        | ۳۵۵ |
| نرسیدن صاحب‌دیوان به سلطان وعزیمت به اصفهان .....                      | ۳۵۶ |
| هجوم براردوی سلطان احمد و تاراج خرگاه او .....                         | ۳۶۰ |
| قتل سلطان احمد .....                                                   | ۳۶۱ |
| جلوس ارغون بر چاربالش تحت خانیّت .....                                 | ۳۶۴ |
| پرداختن ارغون پس از جشن به نظم و سامان دادن امور .....                 | ۳۶۷ |
| تعویق تشکیل توریاتانی به سبب عدم حضور برخی از بزرگان مغول .....        | ۳۶۸ |
| استمالت مغولان و حاکمیت نهایت هولاجو .....                             | ۳۶۸ |
| فرار برخی وجوه و اعیان از بنده صاحب شمس الدین .....                    | ۳۷۱ |
| محاکمه و قتل صاحب شمس الدین محمد جوینی .....                           | ۳۷۵ |
| وصیّت نامه‌ی صاحب شمس الدین به ویریدان و نامه‌ی او به افضل تبریز ..... | ۳۷۶ |
| قتل خواجه وجیه الدین .....                                             | ۳۸۲ |
| قرهنگ لغات .....                                                       | ۳۸۵ |
| فرهنگ تعبیرات .....                                                    | ۴۸۱ |
| معنی عبارات و جملات عربی .....                                         | ۴۹۱ |
| معنی آیات قرآن .....                                                   | ۵۲۳ |
| معنی آیات عربی با ذکر اوزان بحر و ازاحیف آنها .....                    | ۵۳۳ |
| فهریت اعلام و اماکن .....                                              | ۶۶۱ |

## به نام خدا

### مقدمه

تا آنجا که راقم این سطور اطلاع دارد، تاکنون چاپ منقح و مصححی از کتاب تجزیه الامصار و ترجیه الاعصار معروف به تاریخ و صاف صورت نگرفته. چاپ سنگی بمبئی نیز با آنکه تلویحاً از تأیید شادروان علامه قزوینی برخاسته است، مراجعه بدان به جهاتی که ذیلاً ذکر خواهد شد، خالی از اشکال نیست.

علامه قزوینی در مقدمه‌ی جلد اول تاریخ جهانگشا، سه کتاب را در تاریخ مغول معتبر دانسته: ۱. تاریخ جهانگشای جوینی ۲. جامع التواریخ رشیدی ۳. تاریخ تجزیه الامصار و ترجیه الاعصار معروف به تاریخ و صاف و می‌نویسد: «از میان این کتب ثلاثه خط کتابی که تاکنون به طبع رسیده و در محل دسترس عموم می‌باشد، تاریخ و صاف است که در سنه ۱۲۶۹ در بمبئی طبع حجری نفیسی از آن نموده‌اند.»

با اینهمه مراجعه به آن به جهات متعدد دشوار است. از این رو راقم این سطور ضروری دانست که پیش از شرح لغات و معضلات تا آنجا که ممکن

است و بنیه و بضاعت ادبی به وی اجازه می دهد به تهیه متن نسبتاً مقبولی از کتاب مزبور پردازد.

دشواریهای چاپ سنگی مجملأً به قرار زیر است:

۱. چون در چاپهای سنگی کاتبی خوشنویس کتاب را به خط نستعلیق زیبا می نویسد، در بسیاری مواضع وضوح و صحت کلمات فدای زیبایی خط می گردید.

۲. در چاپهای سنگی که به شیوه کاتبان سنتی نگاشته شد، آیات عربی را از عبارات عربی تفکیک نمی نمودند و تشخیص نظم عربی از نثر عربی درین گونه چاپها برای بسیاری جز با عربی کردن آنها به موازین عروضی عرب و تقطیع و یافتن اوزان و قوافی، و از احیف هر یک میسر نخواهد بود. ازین رو راقم این سطور همواره با شرح آیات عربی، ذکر وزن و بحر و از احیف آنها را نیز ضروری دانست.

دوستی می گفت پرداختن به عروض موجب تضییع وقت است که مایه شگفتی این جانب گردید زیرا احصا و استخراج آیات عربی و تفکیک آنها از عبارات منثور عربی که در کتب خطی به صورتی در هم نوشته شده است، چگونه ممکن خواهد بود؟

۳. در چاپهای سنگی به سبب رعایت صرفه جویی در کاغذ، مطالب به صورتی فشرده و پیوسته و بدون فصل بندی و ذکر عناوین نگاشته شده که این نیز خواندن آنها و بخصوص مراجعات بعدی را به مواضع و مضامین منظور دشواری سازد. مثلاً خواننده قبلاً جریانی راجع به آباقاخان مغول خوانده است. برای دوباره یافتن آن می بایست صفحات زیاد ورت بزند تا به موضوع منظور برسد.

۴. فقدان فهرست، غالب در آغاز کتاب.

گذشته از نقایص چاپ سنگی، با آنکه نگارنده شیوه کتابت ادیب شهاب الدین یا شرف الدین عبد الله را در تصنیف کتاب تجزیة الامصار، اوج تکامل نثر فنی می داند و به گفته شادروان ملک الشعراء بهار در کتاب نقادانه وی تاریخ تطور نثر فارسی اخیر، برقی که از این شیوه (= نثر فنی) درخشیدن و خانه روشن کرده است، تاریخ و صاف است، مع هذا گاهی مصنف کتاب در توصیف مطالب چنان زیاده و زنی نماید که به قول بهار به سامت خواننده منجر می شود. مثلاً در جلد دوم در ذکر وقایع کرمان در خصوص لشکرکشی ماکان با سپاهیان ترک به کرمان می نویسد: «ماکان بالشکری فتاک اتراک که زاده زین و وزین میدان بودند